

Uniwersytet Łódzki

WITOLD FILIPCZAK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5953-2480>

witold.filipczak@filhist.uni.lodz.pl

*Institucje Rzeczypospolitej szlacheckiej a Lublin w czasach
stanisławowskich – uwagi w związku z monografią Kamila Jakimowicza
„Instytucje państwowe i samorządowe w życiu mieszkańców Lublina
w latach 1764–1794” (Lublin 2020, ss. 534)*

Institutions of the Polish-Lithuanian Commonwealth and Lublin in Stanisław August's Times –
Comments in Connection with Kamil Jakimowicz's Book "Instytucje państwowe i samorządowe
w życiu mieszkańców Lublina w latach 1764–1794" (Lublin 2020, pp. 534)

ABSTRAKT

Artykuł dotyczy książki Kamila Jakimowicza *Instytucje państwowe i samorządowe w życiu mieszkańców Lublina w latach 1764–1794*. Pewne wątpliwości może budzić dobór instytucji, które zostały poddane analizie. Nie ma wśród nich sejmików w Lublinie i lubelskiego sądu ziemskiego. Autor nie uwzględnił dotyczących tego miasta propozycji zgłaszanych przez szlachtę województwa lubelskiego. Książka daje rzetelny obraz działalności omawianych instytucji. Uwzględnione są także informacje odnoszące się do ich genezy i kompetencji. Monografia K. Jakimowicza napisana została na podstawie szerokiej kwerendy w archiwach i bibliotekach. W artykule recenzyjnym skorygowane zostały pewne szczegółowe informacje podane w recenzowanej książce, które dotyczą przede wszystkim datacji ustaw uchwalanych przez Sejm Wielki. Niezależnie od wspomnianych usterek należy uznać monografię K. Jakimowicza za ważne osiągnięcie naukowe, które będzie przydatne dla historyków zajmujących się dziejami Rzeczypospolitej Obojga Narodów w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego.

Słowa kluczowe: Lublin; instytucje państwowe i samorządowe; Rzeczpospolita Obojga Narodów; Sejm Wielki; Stanisław August Poniatowski

Relacje istniejące między miastami a instytucjami państwowymi i samorządowymi to temat niewątpliwie zasługujący na szczegółowe badania. W odniesieniu do Lublina w czasach stanisławowskich ich wagę wzmacniają jeszcze dwa fakty: 1) Lublin odgrywał szczególną rolę w funkcjonowaniu Rzeczypospolitej, gdyż był jedną z siedzib Trybunału Koronnego; 2) mamy też do czynienia z ostatnim trzydziestoleciem istnienia państwa polsko-litewskiego – okresem znaczących przemian ustrojowych, które przyniosły szereg nowych rozwiązań, jeśli chodzi o rolę władz państwowych i samorządowych. Tym większe zainteresowanie budzi monografia Kamila Jakimowicza. Jest ona poprawioną i uzupełnioną wersją rozprawy doktorskiej napisanej pod kierunkiem dr. hab. Leszka Wierzbickiego i obronionej na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie w 2019 roku.

Trzeba przyznać, że koncepcja pracy zaprezentowana przez K. Jakimowicza jest oryginalna i trudno znaleźć podobne ujęcie tematu w prowadzonych dotychczas w Polsce badaniach historycznych. We wstępie (s. 11–32) Autor zadeklarował dwa podstawowe cele badawcze. Pierwszym było ustalenie stosunku mieszkańców Lublina do działających w mieście instytucji państwowych i samorządowych¹, a drugi cel polegał na określeniu, jaki wpływ ich usytuowanie w Lublinie miało na funkcjonowanie mieszkańców grodu nad Bystrzycą (s. 11–12). Ważnym problemem, wobec którego stanął K. Jakimowicz, było ustalenie listy instytucji stanowiących przedmiot badań. Zaliczone do nich zostały: lubelski urząd grodzki (od 1792 roku sąd ziemiański), Trybunał Koronny, Komisja Dobrego Porządku, Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa Ziemi Lubelskiej i Powiatu Urzędowskiego oraz Komisja Porządkowa Województwa Lubelskiego. Nie zostały uwzględnione: samorząd miejski, sejmik lubelski i sąd ziemski. Pominiecie dwóch ostatnich instytucji Autor motywował ich szlacheckim charakterem i brakiem silniejszego oddziaływania na funkcjonowanie miasta (s. 14–15). Każda tego rodzaju selekcja może budzić zastrzeżenia, ale nie ulega wątpliwości, że ograniczenie zakresu tematycznego pracy było konieczne. Świadczy o tym duża objętość monografii, której dalsza rozbudowa nie miałaby uzasadnienia. Jak napisał K. Jakimowicz, dobór instytucji wynikał z efektów kwerendy źródłowej (s. 14). Muszę jednak zaznaczyć, że nie wszystkie argumenty Autora mnie przekonały. Mam wątpliwości, czy w okresie stanisławowskim rzeczywiście większy wpływ na życie miasta miała lubelska Komisja Porządkowa z czasów insurekcji kościuszkowskiej niż zbierające się przez cały ten okres sejmiki oraz działające niewiele krócej (do początku 1792 roku) sądy ziemskie. Komisja Porządkowa Województwa Lubelskiego funkcjonowała przez około 5 miesięcy. Jak wynika

¹ K. Jakimowicz objął badaniami „lubelską aglomerację miejską” (określenie Autora), do której zaliczył – poza miastem właściwym (*intra muros*) – także przedmieścia, jurydyki oraz miasteczka Podzamcze i Wieniawę (s. 15).

z badań Autora, znaczną część tego czasu instytucja ta przebywała poza Lublinem ze względu na sytuację militarną (s. 434–435).

W mojej ocenie K. Jakimowicz trochę nie docenił zainteresowania sejmiku lubelskiego i jego sejmowych reprezentantów sprawami stołecznego miasta województwa². Można wspomnieć tu instrukcję poselską 1780 roku, w której pisano o zubożeniu Lublina, spalonego i spustoszonego. Podkreślano, że miasto poniosło z tego powodu poważne straty finansowe. Aby poprawić sytuację, sejmik proponował przeniesienie do Lublina odbywanych w Dubnie kontraktów, co – jak pisano – było zgodne z oczekiwaniami miasta. Szlachta lubelska proponowała także przywrócenie w Lublinie corocznych jarmarków, które miały odbywać się w trzech terminach, w święta: Matki Boskiej Gromnicznej (2 lutego), Zesłania Ducha Świętego oraz św. Apostołów Szymona i Judy³ (28 października). W 1784 roku w instrukcji poselskiej uczestnicy sejmiku, dziękując królowi za pomoc w remoncie lubelskiego ratusza, prosili o dalsze wsparcie miasta ze strony Skarbu Koronnego. Wskazywali, że dochody miejskie nie wystarczają nawet na bieżące wydatki, np. na naprawę dróg. Prosilili też o utworzenie funduszu na wystawienie koszar⁴. Rozwinięciem tego stanowiska był projekt „Miasto Lublin” wniesiony przez Michała Dzbańskiego, posła lubelskiego na sejm grodzieński w 1784 roku. Proponowano w nim m.in. utworzenie specjalnego funduszu, który służyłby poprawie porządku w Lublinie i przyczyniłby się do wzrostu zaludnienia miasta. Dzięki temu mieszczanie byłiby zwolnieni z płacenia nadzwyczajnych „składek” (podatków) nakładanych z powodu zbyt małych dochodów miejskich (o niezadowoleniu, które wywoływały, K. Jakimowicz pisze w rozdziale trzecim, s. 265–266). W projekcie przewidywano, aby przy corocznej aukcji czopowego nadwyżki ponad sumę zaprzysiężoną w pierwszej licytacji przeznaczać na wspomniany fundusz, z którego zamierzano finansować naprawy dróg, budowę koszar i inne potrzeby miasta⁵.

² Z pewnością nie jest satysfakcjonujące ograniczenie się do odesłania w tej sprawie do pracy: W. Bednaruk, *Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764–1794)*, Lublin 2011, s. 305–313.

³ Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Księgi grodzkie lubelskie – relacje, manifestacje, oblaty [dalej: KGL-rmo], sygn. 449, Instrukcja poselska, Lublin, 21 sierpnia 1780, k. 376v; W. Filipczak, *Miasta i mieszczanie w opiniach sejmików koronnych w latach 1778–1786*, [w:] *Tractu temporis. Ludzie – regiony – fakty. Księga dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Nowakowi*, red. T. Grabarczyk, A. Kowalska-Pietrzak, Łódź–Wieluń 2018, s. 329. Podobne stanowisko zajął sejmik w 1776 roku. Zob. W. Bednaruk, *op. cit.*, s. 308–309.

⁴ APL, KGL-rmo, sygn. 478, Instrukcja poselska, Lublin, 16 sierpnia 1784, k. 1612; W. Filipczak, *Miasta i mieszczanie...*, s. 329–330.

⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Zbiór Popielów, sygn. 107, „Miasto Lublin” – projekt ustawy z 1784 roku, k. 155. Szerzej na temat projektu zob. W. Filipczak, *Miasta i mieszczanie...*, s. 330.

Zestaw badanych instytucji wpłynął na konstrukcję pracy. Oprócz wstępu i zakończenia na zasadniczą część książki składa się pięć rozdziałów, z których każdy dotyczy jednego organu władzy państwowej lub samorządowej. Poszczególne rozdziały mają uporządkowaną strukturę, a zasadnicza, źródłowa część analizy poprzedzona jest uwagami wstępnymi. Zawierają one dość obszernie omówienie genezy i kompetencji instytucji oraz charakterystykę jej działalności. Niewątpliwym atutem monografii jest bardzo szeroka kwerenda źródłowa. Uwzględnione zostały nie tylko archiwalia lubelskie (w tym zakresie zwłaszcza księgi grodzkie, miejskie i ziemskie oraz akta komisji będących przedmiotem badań). Wykorzystane zostały także archiwalia warszawskie (szereg zespołów znajdujących się w AGAD), kieleckie, łódzkie, a z zagranicznych również kijowskie (Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy). Dużą zaletą pracy jest spożytkowanie w szerokim zakresie, często niedocenianych przez historyków, akt Rady Nieustającej, które znajdują się w działach VII i IX tzw. Metryki Litewskiej (AGAD). Bogaty jest też zestaw bibliotek naukowych (oraz bibliotek i archiwów kościelnych) objętych kwerendą Autora. Z instytucji, które dysponują zbiorami ważnymi dla tematu monografii, można wymienić biblioteki: krakowskie (Biblioteka Czartoryskich oraz Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk [PAN]), wrocławską (Zakład Naukowy im. Ossolińskich), lubelskie (zwłaszcza Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Łopacińskiego) oraz Bibliotekę Kórnicką PAN. Ponadto Autor sięgnął do wielu starodruków, uwzględniając m.in. uniwersały czy obwieszczenia wydawane przez badane w monografii instytucje. Uwagę zwraca również rozbudowany, czasami aż nadmiernie, aparat krytyczny. Przypisy są miejscami tak szczegółowe, że na niejednej stronie dominują nad tekstem zasadniczym.

Rozdział pierwszy monografii (s. 37–104) poświęcony jest roli, jaką w życiu Lublina odgrywał urząd grodzki. Pewne wątpliwości może budzić (pisał na ten temat Piotr M. Pilarczyk⁶) sposób ukazania relacji między urzędem a sądem grodzkim, którym K. Jakimowicz zasadniczo się nie zajmował. Autor wykazał, że urząd grodzki nie tylko miał duże znaczenie dla działań prawnych szlachty, lecz także był w szerokim zakresie wykorzystywany przez inne grupy społeczeństwa staropolskiego. Na licznych przykładach, zaczerpniętych ze źródeł archiwalnych, ukazana została praktyka aktykowania w lubelskich księgach grodzkich dokumentów przez mieszczan, Żydów i duchownych. Urząd grodzki oddziaływał na wszystkie stany poprzez komunikowanie treści aktów prawnych: ustaw, uniwersałów, decyzji Komisji Skarbu Koronnego o licytacjach, rezolucji Rady Nieustającej itd. Przy

⁶ P.M. Pilarczyk, *Dawny Lublin w naukowej karykaturze. W związku z książką Kamila Jakimowicza*, „Kwartalnik Historyczny” 2022, nr 2, s. 452–453. Ten artykuł recenzyjny zawiera ostrą krytykę omawianej książki, z którą w wielu miejscach się nie zgadzam. Pomijam jednak wątki polemiczne w moim tekście, który w zasadniczej części powstał jeszcze przed zapoznaniem się o ocenami P.M. Pilarczyka.

okazji pojawia się wątpliwość, czy oblatowany w księgach grodzkich dokument Departamentu Policji Rady z 11 kwietnia 1784 roku powinien być określany jako „rezolucja” (s. 87). Termin ten jest stosowany zwykle w odniesieniu do decyzji podejmowanych przez Radę Nieustającą na posiedzeniach plenarnych⁷. W tej sytuacji bardziej właściwe byłoby pisanie o uniwersale wydanym przez Departament. Ciekawym wątkiem, który pojawił się w tym rozdziale, jest obszerny opis „wjazdu” w 1785 roku marszałka wielkiego koronnego Michała Jerzego Mniszcha, tzn. uroczystego objęcia urzędu starosty grodowego lubelskiego. Został on przedstawiony na podstawie drukowanej relacji (s. 92–94). Końcowa część rozdziału pierwszego (s. 94–100) poświęcona jest roli, jaką w życiu Lublina odegrał sąd ziemiański powołany przez Sejm Wielki na początku 1792 roku. Fragment ten zasługuje na uwagę, gdyż działalność tych sądów była słabo zbadana (dzięki monografii Jacka Sobczaka wyjątek stanowi Wielkopolska⁸). Błędne jest jednak twierdzenie K. Jakimowicza (s. 94), że konstytucja o sądach ziemiańskich została uchwalona 10 stycznia 1792 roku. W rzeczywistości sejm przyjął ją 3 stycznia tego roku⁹. Nieścisłość ta wynika zapewne z powtarzającego się w pracy mylnego założenia, że podana w *Volumina Legum* data oblaty ustawy jest datą jej uchwalenia.

Rozdział drugi (s. 105–229) książki K. Jakimowicza poświęcony został Trybunałowi Koronnemu. W obszernych uwagach wstępnych Autor zajął się m.in. szczegółowym omówieniem lubelskich kadencji Trybunału (s. 112–136). Badaczowi udało się zweryfikować błędną informację podaną w pracy *Deputaci Trybunału Koronnego 1578–1794*, dotyczącą terminu reasumpcji kadencji lubelskiej w 1788 roku¹⁰. Obrady lubelskie rozpoczęły się 31 marca 1788 roku, a więc tydzień wcześniej, niż to podał Jerzy Ternes (s. 115–116, przypis 39). K. Jakimowicz starał się w precyzyjny sposób odtworzyć schemat przebiegu inauguracyjnej sesji trybunałskich w Lublinie, które niewątpliwie były ważnym wydarzeniem w życiu grodu nad Bystrzycą. Świadczy o tym kolejna część rozdziału, dotycząca organizacji życia w mieście w czasie kadencji Trybunału. Najwyższy sąd apelacyjny obradował zazwyczaj w pomieszczeniach ratusza, co poważnie komplikowało funkcjonowanie władz miejskich. Musiały one wówczas korzystać z kamienicy koło kościoła św. Michała (s. 148). Należy przy tym zauważyć,

⁷ Por. M. Głuszak, *Zbiory Rezolucji Rady Niestającej jako źródło prawa w Polsce w II połowie XVIII w.*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2008, t. 11, s. 131–135; idem, *Zbiór rezolucji interpretacyjnych Rady Nieustającej z lat 1786–1788*, Łódź 2014, s. 24–25.

⁸ J. Sobczak, *Wielkopolskie sądy ziemiańskie*, Warszawa–Poznań 1977.

⁹ AGAD, Archiwum Sejmu Czteroletniego [dalej: ASCz], sygn. 23, Diariusz sejmowy. Sesja z 3 stycznia 1792 roku, k. 260–266v; W. Smoleński, *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, Kraków 1897, s. 142–143.

¹⁰ *Deputaci Trybunału Koronnego 1578–1794*, cz. 5: 1751–1794, oprac. J. Ternes, Warszawa 2017, s. 276.

że dzięki zabiegom marszałków Trybunału (Autor podkreślił rolę stolnika koronnego Kajetana Olizara, kierującego pracami sądu w latach 1780–1781) oraz wsparciu Rady Nieustającej i Stanisława Augusta w pierwszej połowie lat 80. XVIII wieku przeprowadzono remont ratusza. Był on niezbędny, gdyż jego pomieszczenia znajdowały się w bardzo złym stanie technicznym (s. 150–153). Działalność Trybunału wywierała wpływ również na inne sfery życia miejskiego, takie jak bezpieczeństwo publiczne oraz handel i rzemiosło. Funkcjonowanie Trybunału w Lublinie sprzyjało ożywieniu życia kulturalnego (przedstawienia teatralne) oraz wpływało na kształt uroczystości politycznych i religijnych. W ich trakcie pierwszoplanowe miejsce zajmowali marszałkowie, prezydenci i deputaci, a rola mieszczan lubelskich ulegała marginalizacji (s. 228–229). Interesujące są ustalenia K. Jakimowicza odnoszące się do stancji dla deputatów oraz kwatery dla osób zainteresowanych procesami sądowymi (s. 173–207). Tematykę zasad zakwaterowania sędziów trybunalskich Autor zaprezentował w szerokim ujęciu chronologicznym, uwzględniając sytuację istniejącą w okresie wcześniejszym niż okres badany. W 1764 roku zaszła w tym zakresie ważna zmiana, gdyż sejm konwokacyjny zniósł obowiązek nieodpłatnego goszczenia deputatów. Jak słusznie zauważył K. Jakimowicz (s. 206–207), uczyniło to z wynajmu stancji atrakcyjne źródło dochodu dla niektórych właścicieli nieruchomości miejskich. Autor dokonał w tym zakresie szeregu ciekawych ustaleń przy wykorzystaniu bogatej bazy źródłowej, w której na szczególną uwagę zasługują cztery oficjalne wykazy stancji proponowanych do wynajęcia. Pochodziły one z lat: 1775, 1778, 1782 i 1786 (s. 179–182). Szkoda jednak, że K. Jakimowicz nie uwzględnił dokumentu „Taxa pałaców i kamienic dla jww Deputatów na Trybunał Kor zjechać mających w 1782 roku podług prawa przez urząd grodzki starościński uczyniona”, która przywoływana była już w literaturze przedmiotu¹¹.

Ustalenia K. Jakimowicza w sprawie wpływu Trybunału na funkcjonowanie Lublina należy uznać za istotne i godne uwagi. Czasami jednak pojawiają się także nieścisłości lub sformułowania nieprecyzyjne. Sejm Wielki podjął decyzję o reformie Trybunału Koronnego, tzn. o jego podziale na dwa odrębne sądy – dla prowincji małopolskiej i wielkopolskiej, na sesji 19 stycznia 1792 roku¹². Data podana przez Autora (s. 116) – 21 stycznia – to dzień, w którym ustawa „Sąd trybunalski koronny” została oblatowana w grodzie warszawskim¹³. Nie brzmi

¹¹ APL, KGL-rmo, sygn. 468 (akta luźne), k. 723–724. Zob. także: W. Filipczak, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012, s. 46. W książce K. Jakimowicza sygnatura ta nie pojawia się w wykazie wykorzystanych źródeł (s. 488). W pracy brak jest wzmianki na temat „Taxy pałaców i kamienic...”, co nie pozwala wyjaśnić, w jakiej jest ona relacji do wykorzystanego przez Autora wykazu stancji z 1782 roku.

¹² AGAD, ASCz, sygn. 23, Diariusz sejmowy. Sesja z 19 stycznia 1792 roku, k. 330–330v; W. Smoleński, *op. cit.*, s. 143.

¹³ *Volumina Legum*, t. 9, Kraków 1889, s. 381.

zręcznie zdanie odnoszące się do przywrócenia całej kadencji małopolskiej do Lublina w 1775 roku, że „choć województwo czernihowskie znajdowało się już całkowicie poza granicami państwa, a kilka innych zostało znacznie zmniejszonych” (s. 125). Rzeczpospolita utraciła całe województwo czernihowskie już w XVII wieku i od tego czasu tamtejsza szlachta uczestniczyła w życiu publicznym jako egzulancka. Wiązanie tej sprawy ze zmianami wywołanymi pierwszym rozbiorem może być więc mylące. Niejasny jest też kontekst sformułowania w ramach opisu uroczystości związanych ze świętami dygnitarzy państwowych: „Wyjątkowo w 1782 roku w dzień św. Andrzeja, patrona kanclerza wielkiego koronnego i biskupa poznańskiego A. Młodziejowskiego, tradycyjną mszę świętą inaugurującą uroczystości odprawiono w kościele Nawrócenia św. Pawła (...)” (s. 212). Kanclerz A. Młodziejowski zmarł 20 marca 1780 roku¹⁴, a we fragmencie tym mowa jest poza tym o obchodach dotyczących osób aktualnie sprawujących godności lub urzędy.

Rozdział trzeci monografii (s. 231–334) poświęcony został lubelskiej Komisji Dobrego Porządku. W uwagach wstępnych Autor słusznie przyjął stanowisko, wprowadzone do dyskursu naukowego przez Tadeusza Srogosza, że komisje *boni ordinis* były powoływane w Koronie dla całych województw (s. 234, przypis 16). Ciekawe są też spostrzeżenia Autora w sprawie sprzeczności – w odniesieniu do kompetencji Komisji – między reskryptami królewskimi je powołującymi a ustawą z 1768 roku. Szkoda jednak, że znalazły się one w przypisie, a nie w tekście zasadniczym (s. 236–237, przypis 24). Szczegółowo omówiony jest skład personalny powołanej w styczniu 1780 roku lubelskiej Komisji Dobrego Porządku (s. 238–249). W dalszych częściach rozdziału zaprezentowane są poszczególne sfery działalności omawianej instytucji. Autor wskazał na znaczące reformy ustroju władz miejskich, które zostały dokonane pod wpływem decyzji szlacheckich komisarzy. Zwrócił przy tym uwagę, że działania Komisji w tym zakresie nie zawsze były konsekwentne. Przykładem na to była sprawa kadencyjności urzędu prezydenta Lublina, wprowadzonego w wyniku wspomnianych reform (s. 251–255). Znacznie mniej efektywne były działania Komisji Dobrego Porządku mające na celu wyegzekwowanie należnych miastu dochodów i wyeliminowanie nadużyć niektórych urzędników miejskich. Przyniosły one wprawdzie wzrost dochodów z półczopowego (s. 267–268), ale spowodowały też konflikty z niektórymi grupami mieszczan – kupcami i rzemieślnikami. Reakcją na tę sytuację był zapewne wspomniany wcześniej, a pominięty przez K. Jakimowicza, projekt posła lubelskiego M. Dzbańskiego z 1784 roku¹⁵. Niewielkie były natomiast efekty działań Komisji Dobrego Porządku zmierzających do poprawy sytuacji

¹⁴ *Urzednicy centralni i nadworni koronni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórmik 1992, s. 58.

¹⁵ AGAD, Zbiór Popielów, sygn. 107, „Miasto Lublin”, k. 155.

należących do miasta wsi, gruntów i przedsiębiorstw (s. 270–274). W stosunku do cechów rzemieślniczych Komisja prowadziła politykę utrzymania systemu monopolu cechowego.

Znaczna część rozdziału trzeciego poświęcona jest pracom Komisji Dobrego Porządku na rzecz poprawy warunków bytowych w Lublinie (s. 282–331). Zdaniem K. Jakimowicza najkorzystniej przedstawiały się starania komisarzy o poprawę bezpieczeństwa, czemu służyły np. przepisy porządkowe dotyczące poruszania się po drogach w mieście i działania mające na celu zapobieganie przestępstwom (s. 282–288). Mniej skuteczne były zabiegi w sprawie polepszenia stanu ochrony przeciwpożarowej (np. kontrole, czy cechy dysponują odpowiednim sprzętem gaśniczym) i sytuacji sanitarnej w mieście. Wydawane przez komisarzy szczegółowe przepisy w sprawie wywozu śmieci i nieczystości oraz odśnieżania nie były realizowane przez mieszkańców i władze miejskie Lublina. Niewielka była aktywność Komisji w zakresie opieki zdrowotnej, która ograniczyła się do weryfikacji wykształcenia lekarzy i aptekarzy, lecz praktyczne efekty tych działań były nikłe (s. 306–311). Sporo miejsca Autor poświęcił polityce Komisji w kwestii zabudowy miejskiej. Licytacje pustych placów często kończyły się niepowodzeniem. Próby egzekwowania obowiązku posiadania posesji miejskiej przez członków cechów i konfraterni kupieckich wywołały niezadowolenie i przeciwdziałanie działających w Lublinie kupców. Do nielicznych sukcesów Komisji w tym zakresie można zaliczyć remont bram miejskich i mostu, przeprowadzony przy wsparciu finansowym Rady Nieustającej (s. 324–325). We wnioskach końcowych K. Jakimowicz uznał, że Komisja Dobrego Porządku dysponowała znacznymi uprawnieniami w zakresie stanowienia przepisów prawa (w książce jest mowa o kompetencjach „ustawodawczych”, terminologia ta jednak budzi moje wątpliwości), ale brakowało instrumentów do wprowadzenia ich w życie. Zdaniem Autora sytuacja w Lublinie była jednak niezła dzięki współpracy Komisji z władzami miejskimi, zwłaszcza z prezydentem Lublina Janem K. Makarowiczem. Przewodniczący Komisji, wojewoda lubelski (od 1782 roku) Kajetan Hryniewiecki potrafił zaś wykorzystać fakt, że Lublin był siedzibą Trybunału Koronnego, aby uzyskać pomoc finansową od Rady Nieustającej (s. 333).

Rozdział czwarty monografii (s. 335–419) dotyczy Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Ziemi Lubelskiej i Powiatu Urzędowskiego. W uwagach wstępnych Autor omówił okoliczności powołania i kompetencje komisji porządkowych cywilno-wojskowych. Jeśli chodzi o wykorzystanie literatury przedmiotu, można było sięgnąć jeszcze do kilku publikacji, m.in. do klasycznej książki Jana Ptaśnika oraz do artykułu Agaty Młyńskiej¹⁶. Korekty wymaga informacja w sprawie daty przyjęcia przez Sejm Wielki ustaw je ustanawiających. K. Jakimowicz

¹⁶ J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Kraków 1934, s. 396–402; A. Młyńska, *Akty wielońskiego Komisji Boni Ordinis z 1781 r.*, „Rocznik Wieluński” 2007, s. 91–110.

ma rację, że konstytucja dla Wielkiego Księstwa Litewskiego została uchwalona 17 listopada 1789 roku. Nie jest natomiast prawdą, że analogiczną konstytucję dla Korony przyjęto 15 grudnia (s. 336). W rzeczywistości nastąpiło to już 24 listopada 1789 roku¹⁷ (zdaniem Autora wniesiono wówczas jedynie projekt ustawy; s. 336, przypis 6). Ciekawe są uwagi K. Jakimowicza na temat relacji między komisjami cywilno-wojskowymi a utworzoną w czerwcu 1791 roku Komisją Policji (s. 343–345). Nie jest ścisłe zdanie o powołaniu tej Komisji w 1791 roku „na mocy konstytucji z 20 czerwca” (s. 343). W rzeczywistości ustawę w tej sprawie przyjęto 17 czerwca 1791 roku, na sesji 20 czerwca uchwalono zaś uzupełniającą ją artykuły dotyczące obowiązków prezydującego w niej marszałka w odniesieniu do bezpieczeństwa króla i dworu¹⁸.

Jak ustalił K. Jakimowicz, poważnym problemem w działalności lubelskiej Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej był brak odpowiedniej siedziby, gdyż ratusz przez znaczną część roku użytkował Trybunał Koronny, a później robiły to sądy ziemiańskie. Starania komisarzy o uzyskanie na swoje potrzeby budynku nie dały rezultatu (s. 348–349). Ważną rolę w działaniach Komisji odgrywała problematyka bezpieczeństwa publicznego. W centrum uwagi znalazły się zagadnienia kontroli migracji ludności (tzw. ludzi luźnych traktowano jako „element najbardziej kryminogenny”, s. 352). Wprowadzono system paszportów oraz patrolowania ulic i rogatek. Zdaniem Autora przyniosło to pewną poprawę bezpieczeństwa w mieście poprzez ograniczenie napływu włóczęgów, choć towarzyszyło temu wiele niedogodności praktycznych. Kolejnym obszarem leżącym w kompetencjach Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej były zagadnienia opieki społecznej i zdrowia. W praktyce działania te ograniczyły się do gromadzenia informacji na temat działających w Lublinie szpitali. Autor używa w tym kontekście terminu „lustracja” (s. 371–374), który wydaje mi się problematyczny, komisarze nie odwiedzali bowiem kontrolowanych placówek, a jedynie otrzymywali opisy szpitali, które na ich żądanie mieli przysyłać zarządcy. Ponadto z własnej inicjatywy Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa kontynuowała, nawet z większymi sukcesami, pracę Komisji Dobrego Porządku w zakresie kontroli lekarzy i aptekarzy. Podstawowe zadania Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej związane były jednak z nadzorem nad relacjami między wojskiem a ludnością Lublina i temu zagadnieniu poświęcona została znaczna część rozdziału czwartego (s. 381–417). Komisja zajmowała się sprawami dotyczącymi kwaterunku oddziałów oraz ich zaopatrzeniem (żywność, furaż, zarząd magazynami, organizacja podwód). Do czasu powołania Komisji Policji w jej gestii znajdowało

¹⁷ AGAD, ASCz, sygn. 4, Diariusz sejmowy. Sesja z 24 listopada 1789 roku, k. 321–324v; W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, Kraków 1880, s. 498; W. Szczygielski, *Sejm Wielki (1788–1792). Studium z dziejów łagodnej rewolucji*, Łódź 2015, s. 57, przypis 162.

¹⁸ W. Smoleński, *op. cit.*, s. 42.

się ustalanie cen towarów dostarczanych wojsku, które to przepisy często były łamane (s. 392–394). Komisja Cywilno-Wojskowa kontrolowała też prawidłowe stosowanie miar i wag w odniesieniu do produktów przeznaczonych dla armii. Jak ustalił K. Jakimowicz, w tym zakresie dochodziło do nadużyć, np. do zaniżania wagi dostarczanej żywności (s. 394–395). Kolejny obszar działalności Komisji Porządkowej wiązał się z nadzorem nad stanem wykorzystywanej przez wojsko infrastruktury, zwłaszcza dróg i mostów. Małą aktywność lubelscy komisarze cywilno-wojskowi wykazywali w kwestii pozyskiwania budynków na potrzeby wojska (s. 404–406).

Do podstawowych zadań komisji cywilno-wojskowych, kluczowych z punktu widzenia genezy instytucji, należała organizacja na podległym terenie systemu dostarczania wojsku rekruta. W województwie lubelskim nie odbywało się to bez problemów, a komisarze musieli reagować na zdarzające się przy tej okazji nadużycia (s. 410–412). Istotną rolę w pracy Komisji odgrywało też sądownictwo w sprawach między wojskowymi a ludnością cywilną. Jak stwierdził K. Jakimowicz (s. 413), pozwalało ono magistraturze „na swoistą kontrolę” przestrzegania własnych zarządzeń. Zdaniem Autora sąd Komisji cieszył się pewnym zaufaniem mieszkańców Lublina, skoro odwoływali się do niego także w sprawach nienależących do jego kompetencji (s. 417). W końcowej ocenie działalności lubelskiej Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Autor uznał, że wyróżniała się ona na tle innych tego rodzaju instytucji w Rzeczypospolitej. Szczególnie istotne były jej działania dotyczące zapewnienia bezpieczeństwa publicznego. Pozytywnie też ocenił postawę lubelskich komisarzy (może należałoby zaznaczyć, że chodziło o tę ich część, która wykonywała swoje obowiązki). Mimo zachowawczych poglądów społecznych, bardzo dobrze wywiązywali się ze swoich zadań. Co więcej, nie kierowali się wyłącznie interesem stanowym szlachty, lecz starali się zabezpieczyć potrzeby wojska bez nadmiernego obciążania mieszkańców Lublina (s. 419).

Ostatni, piąty, rozdział monografii dotyczy Komisji Porządkowej Województwa Lubelskiego. Jest znacznie krótszy niż pozostałe (s. 421–474), co nie dziwi, biorąc pod uwagę czas funkcjonowania tej instytucji. Jak ustalił K. Jakimowicz (s. 434–435), Komisja Porządkowa odbywała swoje posiedzenia od 5 maja do 3 października 1794 roku. Ze względu na sytuację militarną tylko w trzech okresach komisarze mieli możliwość wykonywać swoje obowiązki w Lublinie: od 5 maja do 11 czerwca, od 18 lipca do 10 sierpnia, 15–28 września. W działalności Komisji na czoło wysuwały się starania o zapewnienie bezpieczeństwa miastu. Wykorzystano doświadczenia Komisji Cywilno-Wojskowej z czasów Sejmu Wielkiego i wznowiono procedurę wydawania paszportów. Ponadto zorganizowano całodobowe warty, które patrolowały ulice Lublina. Ważnym czynnikiem rzutującym na działania Komisji Porządkowej była konieczność przygotowania się do obrony miasta ze względu na zagrożenie ze strony wojsk rosyjskich, a później austriackich. Trudna sytuacja wymagała zmian w funkcjonowaniu wymiaru

sprawiedliwości, czego wyrazem było powołanie w czerwcu 1794 roku wojewódzkich sądów kryminalnych. Autorowi niestety nie udało się ustalić dokładnej daty powstania oraz składu tego sądu w województwie lubelskim (s. 449). Znaczna część rozdziału piątego poświęcona jest współpracy Komisji Porządkowej z ludnością Lublina. W zakresie poboru rekruta komisarze lubelscy podjęli pierwsze działania, zanim wyszły decyzje naczelnych władz powstańczych. Prawdopodobnie Komisja lubelska korzystała z wzorca krakowskiego (s. 453). Komisja Porządkowa zajmowała się również organizacją pospolitego ruszenia (w tym z udziałem chłopów). W okresie do bitwy pod Chełmem (8 czerwca 1794) zdołano zebrać kilka tysięcy osób, lecz we wrześniu zrezygnowano z powoływania tej formacji (s. 457–458). Istotną rolę Komisji Porządkowej było organizowanie aprowizacji dla wojska. Poważne problemy z dostawami żywności (nieurodzaj w poprzednim roku) pojawiły się jeszcze przed bitwą pod Chełmem, a sytuacja poprawiła się dopiero we wrześniu, już po żniwach (s. 461–462). Komisja podejmowała także działania dotyczące zaopatrzenia żołnierzy w odzież i buty. Najwięcej problemów było z dostawami uzbrojenia, co wynikało m.in. z braku dostatecznej liczby rzemieślników odpowiednich specjalności (s. 464–465). Autor zajął się również finansowymi aspektami funkcjonowania Komisji Porządkowej. We wnioskach końcowych (s. 473–474) podkreślił, że była ona pierwszą instytucją państwową w tym okresie, w której pełnoprawnymi członkami byli mieszczanie. Poważnym utrudnieniem w realizacji przez Komisję jej zadań były zróżnicowane postawy mieszkańców Lublina wobec insurekcji, co zapewne wynikało z obaw przed możliwością toczenia walk w samym mieście.

W dość zwięzłym zakończeniu (s. 475–480) K. Jakimowicz dokonał analizy specyficznych cech oddziaływania poszczególnych instytucji na życie Lublina. Autor wskazał też potrzebę badań nad wpływem Trybunału Koronnego na życie miasta w okresie przed 1764 rokiem. Postuluje również prowadzenie analiz o charakterze komparatystycznym w kilku dziedzinach, np. nad rolą urzędów grodzkich czy wpływem na warunki życia codziennego pełnienia przez niektóre miasta funkcji administracyjnych. Ponadto Autor zwrócił uwagę na możliwość prowadzenia studiów porównawczych z większymi miastami wielkopolskimi (jak Poznań, Wschowa czy Kalisz, s. 480). W tym kontekście trochę dziwi, że nie sięgnął np. do monografii Kalisza¹⁹. Z punktu widzenia wątków komparatystycznych zabrakło także pracy na temat stolicy sąsiedniego województwa – Sandomierza²⁰.

K. Jakimowicz podjął się opracowania tematyki, którą pomijano w dotychczasowych badaniach. Koncepcję pracy, niezależnie od zgłaszanych wcześniej wątpliwości (jej wybór jest wszakże świętym prawem Autora), należy uznać za oryginalną. W ramach przyjętych założeń Autor skonstruował tekst w sposób

¹⁹ *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Poznań 1977.

²⁰ *Dzieje Sandomierza*, t. 2: *XVI–XVIII w.*, red. F. Kiryk, Warszawa 1993.

logiczny i konsekwentny. Praca została napisana na podstawie rozległej kwerendy źródłowej. Autor wykorzystał, choć może nie zawsze dogłębnie, bardzo szeroką literaturę przedmiotu. Nie ograniczył się do przedstawiania faktografii i nie obawiał się przedstawiać własnych opinii dotyczących funkcjonowania badanych instytucji. Reasumując, nie zgadzam się z oceną Piotra M. Pilarczyka²¹ i uważam, że recenzowana monografia stanowi niewątpliwie znaczące osiągnięcie naukowe. Książka ta będzie pożyteczną lekturą dla historyków badających polityczne i społeczne dzieje Polski w epoce stanisławowskiej.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

– Archiwum Sejmu Czteroletniego, sygn. 4, 23,

– Zbiór Popielów, sygn. 107.

Archiwum Państwowe w Lublinie, Księgi grodzkie lubelskie – relacje, manifestacje, oblaty, sygn. 449, 468, 478.

Źródła drukowane

Volumina Legum, t. 9, Kraków 1889.

Literatura

Bednaruk W., *Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764–1794)*, Lublin 2011.

Filipczak W., *Miasta i mieszczenie w opiniach sejmików koronnych w latach 1778–1786*, [w:] *Tracutu temporis. Ludzie – regiony – fakty. Księga dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Nowakowi*, red. T. Grabarczyk, A. Kowalska-Pietrzak, Łódź–Wieluń 2018.

Filipczak W., *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012.

Gąsiorowski A. (red.), *Urzędnicy centralni i nadworni koronni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, Kórnik 1992.

Głuszak M., *Zbiory Rezolucji Rady Niestającej jako źródło prawa w Polsce w II połowie XVIII w.*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*” 2008, t. 11.

Głuszak M., *Zbiór rezolucji interpretacyjnych Rady Nieustającej z lat 1786–1788*, Łódź 2014.

Jakimowicz K., *Instytucje państwowe i samorządowe w życiu mieszkańców Lublina w latach 1764–1794*, Lublin 2020.

Kalinka W., *Sejm Czteroletni*, t. 1, Kraków 1880.

Kiryk F. (red.), *Dzieje Sandomierza*, t. 2: *XVI–XVIII w.*, Warszawa 1993.

Młyńska A., *Akty wieluńskiej Komisji Boni Ordinis z 1781 r.*, „*Rocznik Wieluński*” 2007.

Pilarczyk P.M., *Dawny Lublin w naukowej karykaturze. W związku z książką Kamila Jakimowicza*, „*Kwartalnik Historyczny*” 2022, nr 2.

Ptaśnik J., *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Kraków 1934.

Rusiński W. (red.), *Dzieje Kalisza*, Poznań 1977.

Smoleński W., *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, Kraków 1897.

Sobczak J., *Wielkopolskie sądy ziemiańskie*, Warszawa–Poznań 1977.

Szczygielski W., *Sejm Wielki (1788–1792). Studium z dziejów łagodnej rewolucji*, Łódź 2015.

Ternes J. (oprac.), *Deputaci Trybunału Koronnego 1578–1794*, cz. 5: *1751–1794*, Warszawa 2017.

²¹ P.M. Pilarczyk, *op. cit.*, s. 464–465.

ABSTRACT

The article concerns Kamil Jakimowicz's book *Instytucje państwowe i samorządowe w życiu mieszkańców Lublina w latach 1764–1794* (*State and Local Government Institutions in the Life of the Inhabitants of Lublin in 1764–1794*). Some doubts may be raised by the selection of the institutions that have been analyzed. The *sejmiks* in Lublin and the Lublin land court are not included. The author did not take into account the proposals made by the nobility of the Lublin Voivodeship regarding this city. The book gives a reliable picture of the activities of the discussed institutions. Information relating to their origins and competences is also included. The monograph by K. Jakimowicz was written on the basis of an extensive archival and library query. In the review article, some detailed information provided in the reviewed book was corrected, which mainly concerns the dating of laws passed by the Great Sejm. Regardless of the above-mentioned defects, the monograph by K. Jakimowicz should be considered an important scientific achievement that will be useful to historians dealing with the history of the Polish-Lithuanian Commonwealth during the reign of Stanisław August Poniatowski.

Keywords: Lublin; local government institutions; Polish-Lithuanian Commonwealth; Great Sejm; Stanisław August Poniatowski